

Bartosz Zalewski

Humanitas w ustawodawstwie Konstantyna Wielkiego

Streszczenie

Przedmiotem badań podjętym w prezentowanej pracy jest wpływ idei *humanitas* na bogate ustawodawstwo cesarza Konstantyna Wielkiego. Celem pracy jest ustalenie zakresu oddziaływania koncepcji etycznej, jaka kryła się pod łacińskim terminem *humanitas*, na stanowione przez władcę tego prawo. Główną tezą pracy jest twierdzenie o istnieniu wpływu idei *humanitas*, pojmowanej jako koncepcja etyczna, najbliższa treściowo współczesnemu pojęciu „humanitaryzmu”, na prawodawstwo Konstantyna i pomimo, że nie była to tendencja charakterystyczna dla całego prawodawstwa Konstantyna, to *humanitas* stanowiła istotny element cesarskiej ideologii i autokreacji. Praca stanowić ma zatem nie tylko studium z zakresu prawa rzymskiego, ale również pracę dotyczącą historii idei.

Dobór tematu uzasadniony był kilkoma względami. Przede wszystkim pozwala on na spojrzenie na prawo rzymskie nie tylko od strony *stricte* dogmatycznej. Prawo jest instytucją żywą, elementem kultury i winno być rozpatrywane z różnych punktów widzenia, co ma szczególne znaczenie w naukach historyczno-prawnych. Wskazana jest zatem nie tylko analiza jego treści normatywnej, ale również związków między porządkiem prawnym a etyką, obyczajami, polityką oraz religią. Spośród licznych wartości etycznych, które oddziaływały na prawo rzymskie, wiele doczekało się opracowań o zróżnicowanym charakterze. *Humanitas* nie była tu wprawdzie wyjątkiem, jednakże refleksja naukowa nad znaczeniem tej idei dla prawa rzymskiego dotyczyła głównie okresu prawa klasycznego. Stąd też zorientowanie badań na wpływy *humanitas* w prawie okresu dominatu (prawie poklasycznym) wydało się zabiegiem najbardziej uzasadnionym.

Prawodawcza działalność Konstantyna Wielkiego była tu szczególnie atrakcyjna. Władca ten był cesarzem przełomu religijnego, co dawało okazję do podjęcia refleksji zarówno nad pogańską, jak i chrześcijańską koncepcją *humanitas*. Poza tym, najwybitniejszym teoretykiem *humanitas* od czasów Cyserona był wczesnochrześcijański pisarz Laktancjusz, który nie tylko osobiście znał Konstantyna, ale był również wychowawcą jego najstarszego syna i przez wiele lat przebywał w bezpośrednim otoczeniu władcy. Pozwala to na postawienie pytania o oddziaływanie twórczości Laktancjusza, w której refleksja nad *humanitas* zakorzenioną w nowej, chrześcijańskiej antropologii osoby ludzkiej zajmowała istotne miejsce, na działalność prawodawczą Konstantyna.

Podstawową metodą zastosowaną w prezentowanej pracy była metoda historyczno-prawna. Zwłaszcza w rozdziale I wykorzystano również założenia metodologiczne charakterystyczne dla historii idei (doktryn polityczno-prawnych). Jest to wynikiem przyjęcia założenia, że *humanitas* może być traktowana właśnie jako idea, która poddana była teoretycznej refleksji i oddziaływała na obowiązujący w starożytnym Rzymie porządek prawny. Pożądana była zatem rekonstrukcja poglądów dotyczących tej idei w czasach Konstancyntyna, ich systematyka i ocena w rozwoju historycznym (rozdział I pracy), a następnie dopiero ustalenie zakresu jej wpływu na stanowione podówczas prawo (w oparciu o analizę konkretnych konstytucji cesarskich - rozdziały II-V). Pracę wieńczy zakończenie.

Rozdział pierwszy dotyczy obecności i znaczenia *humanitas* w ideologii i propagandzie czasów cesarza Konstancyntyna Wielkiego. Właściwe rozważania w tym przedmiocie muszą być poprzedzone zwięzłymi uwagami na temat znaczenia omawianego pojęcia oraz jego genezy i rozwoju aż do początków IV w. W dalszej kolejności omawiane jest pojęcie *humanitas* w poglądach Laktancjusza, który był jej najistotniejszym teoretykiem żyjącym w czasach Konstancyntyna i miał bezpośredni dostęp do władcy, prawdopodobnie współkształtując ideologię cesarską, jak również znaczenie *humanitas-philantropii* cesarza w filozoficzno-teologicznej wizji idealnego władcy, którą stworzył Euzebiusz z Cezarei. W dalszej części rozdziału poddano analizie propagandowy aspekt *humanitas* w pochodzących z epoki Konstancyntyna panegirykach oraz źródłach epigraficznych. Na zakończenie prezentowana jest rola *humanitas* (względnie *philantropii*) w listach i mowach, których autorstwo przypisywane jest Konstancyntynowi.

W rozdziale drugim podjęto zagadnienie wpływu idei *humanitas* na prawodawstwo cesarskie Konstancyntyna dotyczące *patria potestas*. Wpierw zarysowana została ogólna charakterystyka *patria potestas* w prawie rzymskim, dalej zaś oddziaływanie idei *humanitas* i pokrewnej jej *pietas* na prawne unormowania w zakresie władzy ojcowskiej. Następnie zostały poddane analizie konstytucje Konstancyntyna Wielkiego dotyczące *expositio infantis* oraz *ius vendendi*, będące próbami ograniczenia zjawiska porzucania dzieci poprzez zastosowanie różnorodnych rozwiązań prawnych, niewiązanych się jednak z bezpośrednią ingerencją w uprawnienia ojcowskie. Następnie poddano analizie zakres ojcowskiego *ius vitae ac necis* w okresie rządów Konstancyntyna, zwłaszcza zaś kontrowersyjnej w nauce kwestii zniesienia tego uprawnienia przez pierwszego ochrzczonego cesarza. W dalszej kolejności omówione zostały konstytucje cesarskie dotyczące *bona materna*, instytucja legitymacji dzieci *per subsequens matrimonium* oraz reskrypt cesarza dotyczący dopuszczalności cofnięcia emancypacji oraz darowizn na rzecz dzieci, które okazały się niewdzięczne wobec ojca.

Rozdział trzeci porusza kwestię wpływu *humanitas* na prawodawstwo Konstantyna dotyczące ochrony prawnej ubogich, kobiet – w tym szczególnie wdów – oraz sierot i innych osób w trudnej sytuacji życiowej, a także zniesienia sankcji dla bezzennych (*caelibes*) i bezdzietnych (*orbi*). Wsparcie dla ubogich dotyczyło głównie powołania funduszu alimentacyjnego dla rodzin ubogich, zamieszkujących Italię oraz Afrykę. W rozdziale podejmowane są także zagadnienia sytuacji procesowej wdów i sierot, złagodzenie represji karnej względem wspomnianych grup osób oraz ochrona ich interesów majątkowych. W rozdziale analizie poddano również prawodawstwo cesarza dotyczące ochrony interesów *minores* oraz uchylające sankcje przewidziane jeszcze w ustawach Augusta dotyczących spraw małżeńskich.

Rozdział czwarty ma na celu analizę wpływu tytułowej idei na prawodawstwo Konstantyna dotyczące sytuacji prawnej niewolników. Poza niezbędnym omówieniem zagadnień wprowadzających do tej tematyki – poglądów stoików oraz pisarzy wczesnochrześcijańskich na instytucję niewolnictwa i tendencji do poprawy sytuacji prawnej niewolników w prawodawstwie Antoninów i Sewerów – w rozdziale podjęto refleksję nad konstytucjami Konstantyna dotyczącymi dopuszczalnego zakresu karcenia niewolników i skutków prawnokarnych jego przekroczenia, zakazu rozdzielania rodzin niewolniczych oraz zakazu kastracji niewolników. Poruszone zostały również zagadnienia związane z usankcjonowaną przez Konstantyna praktyką wyzwoleń *in ecclesia*.

Rozdział piąty dotyczy problematyki wpływu *humanitas* na prawodawstwo Konstantyna dotyczące *custodia reorum* oraz represji karnej. Otwiera je charakterystyka ogólna wpływu chrześcijaństwa na prawo karne w okresie rządów Konstantyna. Dalej omówione zostają konstytucje mające na celu poprawę sytuacji osób przebywających w więzieniach oraz złagodzenie represji karnej, co przejawiało się zakazem piętnowania twarzy skazanych na pracę w kopalniach lub na walkę na arenie po przeszkoleniu w szkole gladiatorskiej, zniesienie bądź przynajmniej ograniczenie stosowania kary ukrzyżowania oraz ograniczenie walk gladiatorskich poprzez zniesienie *damnatio in ludum*.

Każdy z rozdziałów zakończony jest podsumowaniem, które ma na celu zaprezentowanie zwięzłych konkluzji dotyczących podejmowanej w nim tematyki. Zabieg taki wydaje się uzasadniony szeroką rozpiętością prowadzonych badań, wiążącą się z koniecznością przyjęcia pewnego ładu w dobranym materiale badawczym, który zdeterminował całą systematykę pracy. Całość jej wieńczy natomiast ogólne zakończenie, w którym zawarte są ostateczne wnioski z przeprowadzonych badań.

Bartosz Zaleski